

ОЦІННО-ОБРАЗНА НОМІНАЦІЯ У ПРОЦЕСІ ТЕКСТОТВОРЕННЯ

У статті розглядається функціональне навантаження оцінно-образних номінацій як стрижневих елементів окремих мовленнєвих актів і художнього тексту в цілому; доводиться те, що вони є характеризуючими, образотвірними компонентами, засобами текстотворення та структурування, оскільки саме через них виявляються приховані смисли дискурсу, його інтенція.

Ключові слова: внутрішня форма слова, категорія оцінки, мовленнєвий акт, найменування, оцінно-образна номінація, художній текст.

Крім тлумачення оцінки як універсальної семантичної категорії, що властива всім мовам, є результатом осмислення і відображення навколишньої дійсності (світ, що пізнається, завжди оцінюється; оцінка – свідчення ступеня пізнаності світу [7, 92]), об'єднує існуючі у сучасній мові різноманітні засоби категоризації й позначування розмаїття аксіологічних значень, мотивованих зв'язками між мовцем і дійсністю, існує розуміння її як «найяскравішого представника прагматичного значення» [1, 307].

З цього погляду оцінність стає атрибутом, що супроводжує будь-який текст – «мінімальну одиницю мовленнєвої комунікації, яка характеризується відносною єдністю (цілісністю) і автономією (окремісністю), чуттєво сприйману стороною мовленнєвого, а також художнього витвору, яка виражена і закріплена мовними знаками (незалежно від писемної чи усної форм їх реалізації)» [10, 406]. Як необхідний елемент образотвірного текстотворення вона відзначається комунікативно-функціональною спрямованістю і виявляється у таких текстових процесах, як:

1) нейтралізація (актуалізація) аксіологічної семантики, що породжує нові типи значень, зокрема й перехідного характеру, а також мотивує зміну граматичної парадигми («*Більмо*» Марка Черемшини, «*Невідомий*» М. Коцюбинського, «*Пістунка*» В. Стефаника тощо);

2) компенсація – явище збереження позитивного чи негативного значення попри можливе його руйнування якимись додатковими аргументами («*Аврума всі знали в місті, завжди нужденного і завжди бадьорого, всі знали і всі любили за його щирі, хоч і невдалі вигадки*» [2, 291]);

3) девальвація, що передбачає втрату кодифікованої оцінки внаслідок виникнення протилежності – появи додаткових даних, що знижують/підвищують цінність об'єкта («*Справді, на Василевій балалайці – усі знали – грав сьогодні найменший брат його – жуплякуватий, завжди хорова-тий, але веселий на вдачу хлопець*» [9, 114]); «*Я не маю віри до його співу, – думав він, – але ця поведінка публіки хоч і природна, але несумлінна*» [17, 177];

4) конотативна трансформація, яка виявляється у реалізації глибинних, прихованих смислів, видозміні імпліцитного семантичного простору в різні моменти декодування тексту («*Більмо*» Марка Черемшини; «*Жебрачка*», «*Природа*» О. Кобилянської; «*Злодій*», «*Марія*», «*Пістунка*» В. Стефаника; «*Невідомий*» М. Коцюбинського; «*Уміркований*» та «*щирий*» В. Винниченка тощо).

Оцінна конотація як частина семантики номінацій, ключових для окремого тексту, часто є способом існування його глибинних, прихованих смислів, реалізацією імпліцитного семантичного простору, декодування якого – необхідний засіб інтерпретації будь-якого художнього твору.

Найменування аксіологічного характеру є важливим образотвірним засобом, що не тільки впливає на розуміння реципієнтом тексту в цілому, а й конструює його єдність, внутрішню цілісність. Адже межі тексту визначаються, крім зміни комунікативної ситуації, ще і внутрішньотекстовими елементами (заголовками, особливими формулами початку і закінчення, домінантними компонентами – ідентифікаторами абстрактного дотекстового повідомлення тощо). Саме вони створюють різноманітні комунікативно-експресивні ефекти, сприяють правильному тлумаченню художнього твору, виявленню в ньому прихованих смислів, що залишаються інваріантними при будь-яких його трансформаціях.

Досить часто образотворення збігається з текстотворенням, адже, «на відміну від власне психічних образів фантазії, в художньому образі досягається перетворення реального матеріалу: фарб, звуків, слів тощо, створюється єдиний цілісний образ «річ» (картина, слово-образ, текст-образ), що займає особливе місце серед предметів реального світу [11, 252]. З цієї позиції текст розглядається як своєрідний «образ світу», «метонімія реконструйованого цілісного значення, дискретного знака недискретної сутності, сума контекстів, в яких він набуває осмислення і що певним чином «начебто іконовані в ньому» [12, 19–21].

Тому, розкриваючи сутність творення образу тексту на прикладі новели Марка Черемшини «*Більмо*» [16, 95–106], звернемо особливу увагу на роль у цьому процесі оцінно-образних

номінацій як різновиду варіативних, синонімічних (ставлення до суб'єкта), багатофокусних (щодо об'єкта домінування), експресивних (з погляду функціонального навантаження) найменуваних [4, 527].

Для інтерпретації постаті героїні твору шляхом декодування оцінно-образної номінації-заголовка та виявлення її імпліцитних смислів розглянемо походження слова «більмо», його внутрішню форму – «центр образу, одну з ознак, яка переважає над усіма іншими..., образ образу, тобто *уявлення...* Найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким виражається зміст» або «концептуальну ознаку, закріплену в слові» [6, 64].

Номінація, маючи спільний корінь зі словом «білий», безпосередньо пов'язана смислом з підрядними конструкціями типу «той, що сяє», «той, що блищить» (читаймо, виділяється на тлі чогось, вирізняється з-поміж інших тощо), оскільки «*більмо*» походить від «*білий*» – псл. *bělъ*, очевидно, з **běl-* як результату подовження *ě* в давнішому **běl-* або з *bhoilos < *bholjos; – споріднене з лит. *bālas* «білий», гр. *φάλος* «тс.», *φάλος* «світлий, білий», разом з якими походить від іє. **bhel-* / **bhol-*, спорідненого з **bhā-* «сяяти, блищати» [8, 195 – 196]. Однак, трансформуючись у тексті новели під впливом прихованих суб'єктів оцінювання (загалу) та різко зміщуючись аксіологічною шкалою до позначки «–», найменування набуває негативності та, метонімізуючись, зливається з образом героїні твору, стає її домінантною характеристикою, що не тільки визначає подальшу долю Аннички (синтезує її образ), а й інтенційно творить увесь текст.

У творі змальована звичайна подія з сільського життя. Після нещасного випадку донька бідного гуцула Тимофія Анничка «*скалічила*» – на оці у дівчини утворилося більмо. Ця незначна, на перший погляд, фізична вада стала невирішеною проблемою і тягарем для всієї родини, порівняймо: «... *але дівка, то, знаєте, клопіт! Ніби й сором, і нема чого таки сподіватися, аби голуву накрила, każde обмине хату, а ми на ґрунтик так не біровиті, а й то тому так гірко*» [16, 101].

Дівчина зі звичайної, навіть непомітної, перетворюється на особливу (зі знаком «–»), таку, що невдало виділяється з-поміж сільської молоді, впадає у вічі, дратує. Проблемою є більмо і для самої Аннички. Перетворившись на своєрідну мітку-відлякування, воно сприяє формуванню комплексу неповноцінності, в результаті чого дівчина почувається незручно в колі односельців, що підсилюється глузуваннями з боку «*збитошних легінів, [які – У. С.] прозивали [її – У. С.] на вулиці «сліпцунков»* [16, 100]. Прізвисько закріплюється за Анничкою, і ніяк інакше мешканці села її вже не називають. Щоб з дівчини була хоча б якась користь, завдяки клопотанням хресного батька небогу віддають у найми до лісничого: «*До пана йду на цимбрилю, то буде мати шо їсти!*» [16, 103].

Так основний персонаж новели, молода селянка з фізичною вадою (більмом), стає завадою не лише для своєї родини, а й для усієї громади. З найстаршої дитини, «*вкаличивши*», донька гуцула Тимофія перетворюється на створіння неповноцінне. Процес деградації особистості на текстовому рівні репрезентується наступними ідентифікаційними номінаціями, що не тільки розширюють коло знань реципієнта про героя твору, але й ілюструють ставлення до дівчини інших персонажів – суб'єктів номінування та оцінювання.

Найменування, що надалі присутні у тексті, носять вторинний, багатофокусний, суб'єктивно-оцінний характер і виражають ставлення до Аннички – об'єкта номінації, що одночасно стає і об'єктом оцінювання. Наприклад: «... *з хати озався плаксивий, тонкий голос*» [16, 98] (інформація про дівчину подається шляхом ілюстрування окремих рис її зовнішності з суто негативним забарвленням – «*більмо на оці*», «*плаксивий, тонкий голос*» тощо). Для родини, як і для хресного батька, Анничка з більмом – біда у хаті; ставлення до неї навіть дещо гірше, ніж до маржини [худоби – У. С.]; її ототожнюють із лихом у господі: «*ей, бідко ж моя, бідко...*», «*нещеслива наша годиночка!..*» [16, 101]. Зневажаючи дівчину з вадою, сільська громада не лише називає її «*сліпцунков*», але й підсвідомо вважає, що єдиною дорогою для Аннички є моральний занепад, адже, влаштувавшись на роботу до пана, через певний час вона стане покритою, зведеницею. Порівняймо:

– *Вже веде свіжу...*

– *Аек, веде сліпцунку... – Шо-си мав казати: туду йде вона впорожну, а відти вернеси вповні...* [16, 105].

Використання оцінного найменування «*сліпцунка*» та аксіологічного субстантивованого прикметника «*свіжа*» з виразним суб'єктивізованим негативним іронічним відтінком підтверджує характер ставлення до героїні інших дійових осіб.

Улаштувавшись на роботу до лісничого з нерадісними і всім відомими, хоча старанно замовчуваними, перспективами, вісімнадцятирічна дівчина одночасно стає «*більмом*» на оці сільської громади, своєрідною плямою на її моральному обличчі. Малюючи в уяві подальшу долю Аннички (порівняймо: «*Лісничий усміхнувся, глипнув на дівчину і ще раз усміхнувся*» [16, 104]; «... *вже*

веде свіжу...»; *«Буде добра на перехід, – насміхається ще інший»* [16, 105] тощо), асоціативний ряд найменувань персонажа можемо продовжити найменуваннями *«покритка»*, *«зведениця»*.

У процесі декодування номінації-заголовка однойменної новели Марка Черемшини *«Більмо»* варто згадати його твір *«Зведениця»*, який у загальному контексті проблематики автора можна вважати логічним продовженням аналізованої нами новели.

Порівняймо: *«Прокуратна [розпусна – У. С.] копила [байстрюка – У. С.] має! Зведениця [покритка – У. С.] копила несе!»* [Марко Черемшина, *«Зведениця»*, [16, 83]. Суб'єкт аксіологічної структури оцінно-образних номінацій *«прокуратна»*, *«зведениця»* маніфестується через дієслова мовлення і сприймання, причому «суб'єкт сприймання є одночасно і суб'єктом оцінки» [3, 73]. У наведених аксіологічних мовленнєвих актах, як і у тексті в цілому, немає жодної вказівки на суб'єкт кваліфікативної структури чи його конкретизацію – він існує імпліцитно і сприймається тільки реципієнтом. «Це можливо тільки в тому випадку, коли в текст одночасно вводяться оцінні стереотипи тієї особи, що є безпосередньо суб'єктом сприймання» [3, 74]. Аксіологічні номінації, аналізовані нами, репрезентують і думку суспільства загалом, і думку мешканців окремого населеного пункту, і думку батьків.

Вони виявляють стереотипні міркування про те, чому дівчину слід називати покриткою і розпусницею (згадаймо, що будь-яка оцінка передбачає зв'язок з «олюдненою», ідеальною моделлю навколишньої дійсності; поза індивідом, сукупністю індивідів, соціумом з усіма його правилами, моральними законами та заповідями оцінної семантики в найменуваннях не існує; кононatively оцінне значення специфічне власне тим, що не репрезентує об'єктивної властивості чогось чи когось, воно формується та розвивається у свідомості індивіда, що пізнає та оцінює оточуючий світ).

Ураховуючи значення слова «зводити» («звести») як спільнокореневого з найменуванням *«зведениця»*, а також фразеологічних зворотів «зводити – звести (збивати – збити) з пуття», «зводити – звести (обертати – обернути) нанівець», героїню однойменного твору слід уважати такою, яку «підбурили на погані вчинки, зіпсували морально» [13, 429], «призвели... до морального падіння» [13, 490], навіть морально знищили, позбавили доброї дівочої слави («зводити (звести, обертати, обернути) нанівець – знищувати або набагато послаблювати результати чого-небудь; позбавляти що-небудь значення» [14, 134].

На прикладі звичних, не таких вже й неординарних епізодів із життя гуцульських родин закодовані приховані смисли сюжетної канви виявляються шляхом декодування центральної, ключової номінації тексту з відтінком оцінності, яка виконує роль заголовка, – *«більмо»*, *«зведениця»*. Спочатку будучи *«більмом»*, тягарем для родини (бо ніхто не візьме заміж), молода, здорова дівчина з єдиною фізичною вадою стає центром глуму і зневаги для односельчан, а згодом, напевно, і *«більмом»* для всієї сільської громади – *«зведеницею»*.

Саме нейтральне на початку твору найменування (більмо як об'єктивний вияв фізичної вади, недуга) стає основою творення художнього образу, його предметним, словесно-позначуваним елементом, що стосується сфери реальної дійсності. Збагачуючись у наступних контекстах негативною оцінною конотацією, номінація перетворюється на досконалий художній образ, оскільки репрезентує суб'єктивну сферу буття, відображає уявлювану дійсність, творить новий, вигаданий світ.

Дві згадані сфери існування художнього образу взаємодіють. Саме тому, незважаючи на об'єктивний характер найменування, в його структурі чітко простежується суб'єктивний чинник (зневажливе ставлення односельчан) – згодом (з погляду інтерпретатора тексту новели) Анничка стає *«більмом»* для родини, завадою, непотребом, бо не може принести прибуток, вийшовши заміж.

Отже, репрезентований у тексті новели образ *«героїні-більма»* на тілі власної родини та громади села не тільки ілюструє становище дівчини у суспільстві – крізь його призму проектується її подальша доля. Будучи ключовим елементом тексту новели, заголовком, оцінно-образне найменування формує домінуючий художній образ, komponує сюжет твору, активізує його інтенцію, спрямовує хід подій, виконуючи тим самим текстотвірну функцію; сприяє правильному розумінню реципієнтом художнього тексту в цілому, його образів і є важливим засобом творення індивідуального письменницького стилю.

Виявляючи акумуляційну функцію, стрижнева номінація *«більмо»* накопичує «семантичну текстову енергію», що найоптимальніше репрезентується саме оцінно-образними найменуваннями-заголовками, завдяки яким формується цілісність та зв'язність тексту, інтенсифікуються та індивідуалізуються художні образи, підсилюється їх роль у текстотворенні.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Д. Оценка в механизмах жизни и языка / Арутюнова Н. Д. // Язык и мир человека. – М. : Наука, 1999. – С. 130–247.

2. Васильченко С. Твори : в 3 т. – К. : Дніпро, 1974. – Т. 1. – 406 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Вольф Елена Михайловна. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
4. Гак В. Г. Повторная номинация / Гак В. Г. // Языковые преобразования. – М. : «Языки русской культуры», 1999. – С. 524–553.
5. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і художній текст : монографія / Голянич М. І. – Коломия : Вік, 1997. – 178 с.
6. Голянич М. І., Іванишин Н. Я., Ріжко Р. Л., Стефурак Р. І. Лінгвістичний аналіз тексту : словник термінів / [Голянич М. І., Іванишин Н. Я., Ріжко Р. Л., Стефурак Р. І.]; за редакцією М. І. Голянич. – Івано-Франківськ : Сімик, 2012. – 392 с.
7. Гулыга А. В. Эстетика в мире аксиологии. Пятдесят лет на Волхонке / Научное издание. – Ответственный редактор-составитель, автор предисловия : И. С. Андреева. – СПб. : Алетейя, 2000. – 447 с.
8. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [гол. ред. О. С. Мельничук / редкол. : І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко]. – К. : Наук. думка. – Т. 1. – 1982. – 631 с.
9. Косинка Г. Новели / Косинка Г. – К. : Дніпро, 1967. – 198 с.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 682 с.
11. Литературный энциклопедический словарь / [под общ. ред. В. М. Кожевникова и П. А. Николаева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 752 с.
12. Лотман Ю. М. Текст как смыслопорождающее устройство / Лотман Ю. М. // Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М. : Языки русской культуры, 1996. – С. 11–162.
13. Словник української мови : в 11 т. / [редкол. : Н. С. Васильєва та ін.] . – К. : Наук. думка. – Т. 3. – 1972. – 744 с.
14. Словник української мови : в 11 т. / [редкол. : Н. С. Васильєва та ін.] . – К. : Наук. думка. – Т. 5. – 1974. – 840 с.
15. Художній текст – слово – образ : лінгвостилістичний аналіз : монографія – [М. І. Голянич, І. О. Бабій, Н. Я. Іванишин, О. Б. Литвин, У. В. Соловій, Р. І. Стефурак] ; за ред. М. І. Голянич. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 408 с.
16. Черемшина Марко. Твори : в 2 т. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 1. – 335 с.
17. Яцків М. Муза на чорному коні: [оповідання і новели, повісті, спогади і статі] / Яцків М. – К. : Дніпро, 1989. – 846 с.

Summary. *In the article «Valuing-figurative nomination in the process of making text» by the example of Ukrainian «short prose» texts of the late XIX – the beginning of the XX century valuing-figurative nominations in the process of making and interpretation of the fictional prose are considered; communicative functional orientation of axiological nominations as the necessary components of image and text making in such text processes as neutralization (actualization), compensation, devaluation, connotative transformation of the axiological semantics are represented. Except of representation and object identification functions, traditional for any axiologically marked lexeme, in the analyzed short stories by Marko Cheremshyna valuing-figurative nominations perform the role of capacitors of the semantic information, they can show the pre-text idea and help these short texts express the high concentration, the dynamics of feelings and actions. Growing of the semantic loading on the axiological nominations causes the thickening of the fictional space, consolidation of the plot, strengthening the importance of individual and subjective perception of characters. Valuing-figurative nominations not only construct the unity, the internal integrity of the texts analyzed, but also provide their deeper interpretation, detect the latent meanings that can remain invariant with any textual transformations. That's why considering of the semantic loading of nominations with the axiological component of semantics is necessary while the interpretation of any fictional text as they form the author's view on the relations between the objects of reality and, thus, are an important component of author's individual style creation. Despite the topicality of the problem raised in the article, the functional loading of the valuing-figurative nominations as the key elements of the separate speech acts and the fictional text on the whole is analyzed; it is proved that they are characterizing, image-making components, means of text-making and structuring, as only with their help the hidden meanings of discourse and its intention can be revealed.*

Key words: *word's inner form, category of valuing, speech act, nomination, valuing-figurative nomination, fiction text.*

Отримано: 19.07.2014 р.